

BOŽIDAR FINKA

O RJEČNIKU
HRVATSKOGA KAJKAVSKOGA
KNJIŽEVNOG JEZIKA*

Kajkavsko je narječje kao jedno od tri osnovna narječja hrvatskog jezika služilo, osobito od 16. st. do sredine 19. st., kao osnovica hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika. Hrvatsko kajkavsko narječje služi i u 20. stoljeću kao jezik književnosti.

U tom dugom razdoblju napisana su na kajkavskom književnom jeziku mnoga književna i druga djela, mnogi privatnopravni i javnopravni spisi, zabilježeno je mnogo narodnih umotvorina (pjesmarice), više je djela prevedeno sa stranih jezika, a bogata je i stara kajkavska leksikografija. Plodna se kajkavska književnost razvija i u 20. st., s najvišim dometom u Krležinim Baladama Petrice Kerempuha.

Jezično bogatstvo hrvatske kajkavske književnosti nije do danas nigdje sistematski prikazano. Tako nemamo približne slike ni o jezičnim podacima koje sadržava ni o njegovoj vrijednosti.¹ Zato je Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti u Zagrebu, potaknuta prijedlogom akademika Miroslava Krleže i Antuna Augustinčića, prihvatila kao jedan od prioriternih lingvističkih zadataka izradu Rječnika hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika (KRj). Rad na tom djelu povjerila je Akademija svojem Institutu za jezik.

Zamisao o izradi KRj kao zasebnog djela datira u Jugoslavenskoj akademiji još od tridesetih godina ovoga stoljeća. Posljedica je činjenice što u velikom Rječniku hrvatskoga ili srpskoga jezika JAZU (ARj) nisu pored štokavskih i čakavskih pisanih izvora obuhvaćeni i kajkavski. Da

* Prvi je dio ovoga uvodnoga poglavlja prerađena verzija priloga Božidara Finke »O povijesnom rječniku hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika«, objavljenog u Ljetopisu JAZU, knjiga 70, str. 403-414, Zagreb, 1965.

¹ Tek u najnovije vrijeme, upravo u vezi s radom na KRj i na temelju prikupljene građe za taj rječnik, dr Antun Šojat, član Instituta za jezik JAZU i suradnik na izradi KRj, postupno izrađuje i objavljuje sumarni opis hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika, pod općim naslovom »Kratki navuk jezičnice horvatske«, uspor. časopis »Kaj«, god. II (1969): sv. 3-4, str. 49-61; sv. 5, str. 65-80; sv. 7-8, str. 49-64; sv. 10, str. 65-80; god. III (1970): sv. 2, str. 81-96; sv. 3-4, str. 65-80.

bi se razumjelo zašto u taj veliki rječnik nije uključeno jedno od tri osnovna hrvatska narječja, potrebno je štogod reći o tadašnjim pogledima na kajkavsko narječje i o historijatu rada na ARj.

Kad je Đuro Daničić, prvi tajnik JAZU, vršio pripreme za izradbu ARj, on, po Maretićevim riječima,² »nije mislio isključiti iz njega kajkavsko narječje«, jer i sam u *Ogledu* za ARj³ kaže: »... mislim da treba u ovaj rječnik primiti i kajkavsko narječje«. Ali odmah odustaje od unošenja kajkavskih potvrda jer naglašava da treba »primiti ... samo riječi ... bez primjera« (str. IV), pa nastavlja da se zato »zadovoljiti treba samijem rječnicima, ostavljajući literaturu provincijalnom rječniku«. Zašto je Daničić kajkavsku književnost prepustio »provincijalnom rječniku«, najodređenije je, u jednoj jedinjoj rečenici, odgovorio Sjepan Musulin: »Daničić vjerojatno nije uzeo kajkavski dijalekat u Rječnik i zbog Miklošića, koji je taj dijalekat smatrao kao slovenski.«⁴ Toga se pitanja opširnije dotakao već i Tomo Maretić u svojim *Crticama*,⁵ gdje je između ostaloga napisao: »Isto su tako razlozi više psihološke naravi nego stvarni sklonili Daničića da u jednu ruku uzme u rječnik riječi srpsko-slovenske (iz pisaca i iz rasprava), a u drugu ruku da isključi kajkavsko narječje. Poznato je da je Daničić g. 1833–1864. izdao u Biogradu na svijet svoj *Rječnik iz književnih starina srpskih*. Za taj je rječnik upotrebio on svu do toga vremena štampanu srpsko-slovensku književnost; zato je taj rječnik pun i prepun srpskoslovenskih riječi, koje nikad nijesu bile narodne. Osim toga je on i prije i poslije toga rječnika na svijet izdao dosta srpskoslovenskih spomenika. Nije dakle čudo što mu je i ta književnost tako prirasla uza srce da je i nju odlučio upotrebiti za veliki akademički rječnik. Što se pak tiče kajkavskoga narječja, Daničić se njim nikad nije bavio, ono je njemu kao rođenom Bačvaninu uvijek bilo nekako tuđe i neobično (iako je dvanaest godina živio u Zagrebu), zato nije mogao shvatiti njegove važnosti za cjelokupni naš jezik te ga je lako mogao iz rječnika isključiti. A da rječnik hrvatskoga jezika (pa makar se i reklo: ili srpskoga) ne bude baš sasvim bez kajkavskih riječi, odlučio je Daničić unijeti u nj riječi iz Bjelostjenčeva i iz Jambrešićeva rječnika, ali to je kud i kamo premalo« (str. 67/68). Na str. 68. ispod crte dodaje T. Maretić ovu bilješku: »Možda neće biti bez interesa ova crtica. Negdje u septembru g. 1879. nadem se u nekom poslu jednoć kod Daničića pa ga sa svom čednosti zapitam, zašto kajkavsko narječje nije uzeo u rječnik; on me pogleda, obori oči preda se i – ništa mi ne odgovori! Vidjevši da mu je moje pitanje neprijatno, ne ponovih ga nikad više.«

² T. Maretić, *Crtice o rječniku naše Akademije*, Ljetopis JAZU 31, Zagreb, 1916. str. 64.

³ Dj. Daničić, *Ogled Rječnika hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb, 1878, str. I–XII + 1 – 39.

⁴ Stjepan Musulin, *Rad na Akademijinu Rječniku hrv. ili srp. jezika*, Spomenica JAZU (u čast četrdesete godišnjice osnivanja Saveza komunista Jugoslavije 1919–1959), Zagreb, 1960, str. 294.

⁵ T. Maretić, c. d. str. 67–68.

Iako je, naime, kajkavski dijalekat bio jezik osnovne mase stanovništva u nekadašnjoj hrvatskoj državi i služio hrvatskim kulturnim potrebama, mnogi ga slavisti, među njima i Kopitar i Miklošić, nisu smatrali hrvatskim, nego dijalektom slovenskog jezika. Pojedini su se ugledni Hrvati (Mihanović, Gaj, Đalski i dr.) protivili takvu gledanju. Osobito se Đalski oštro obara na one koji tvrde »da je čakavština i štokavština srpska, a posavsko-podravska kajkavština slovenska«. Đalski piše: »Nisam filolog te se ne mogu približiti tome pitanju kao stručnjak, pak mi je neizrecivo žao što se među hrvatskim filozozima dosad nitko nije našao da nišani proti strašnoj zabludi 'philologiae militantis'«. ⁶

Đalski vjerojatno nije bio upućen da je V. Jagić već 1905. godine, ocjenjujući knjigu »Kajkavskoe narečie« Rusa Lukjanenka⁷ napisao u svom Archivu: »Wer also nicht einseitig auf einzelne phonetische Uebereinstimmungen das Hauptgewicht legt, sondern die Gesamtheit aller Abweichungen, die sich im Charakter der Aussprache, in der Behandlung der Vokale, in den Sprachformen, im Lexikon abspiegeln, auf sich einwirken lässt, dem würde schon die Vergleichung des doppelten Textes einer solchen Predigt die Ueberzeugung beibringen, dass *das Gefühl der sprachlichen Verwandtschaft sich nicht nach einzelnen Punkten aus der vergleichenden Phonetik, sondern nach dem Totaleindruck aller Erscheinung, sprachlicher, kultureller und selbst politischer Natur richtet. Und dieser Totaleindruck zieht das kajkavische in den Kreis des Kroatischen, nicht des Slovenischen* . . .«. ⁸

S više ili manje uspjeha, pravo su mjesto hrvatskoj kajkavštini odredili, barem što se tiče njene nacionalne pripadnosti, Slovenac F. Ramovš, Srbin A. Belić i Hrvat S. Ivšić, u najnovije vrijeme i Z. Junković.

U kontekstu koji upućuje na genetske veze kajkavskoga narječja sa slovenskim jezikom F. Ramovš izrijeком kaže: »Kajkavski govor . . . danas s punim pravom brojimo među srpsko-hrvatske dijalekte.« ⁹ A. Belić bio je određeniji: »Nema nikakve sumnje da se k(ajkavski) d(ijalekat) u izvjesnom svom dijelu nahodi u srodničkim vezama sa slovenačkim jezikom, ali to još ne znači da se k(ajkavski) d(ijalekat) u današnjem svome sastavu može smatrati slovenačkim dijalektom«. ¹⁰ Nakon svega što je rečeno o hrvatskom kajkavskom narječju S. Ivšić zaključuje: »Kad smo čuli ova dva mišljenja – da se i ne obaziremo na mišljenje Hrvata Jagića – po kojima *današnji govor*, a to je vrijedilo i za naš kajkavski govor i *pred stotinu godina*, treba vezati sa hrvatsko-srpskom jezičnom grupom, onda vidimo da su i Mihanović i Gaj i Đalski, od kojih nije bio ni jedan lingvist pa prema tome nije ni poznavao kri-

⁶ »Obzor« od 3. IV 1926. u članku »Contra philologiam militantem«.

⁷ Archiv für slavische Philologie, 27, 580, Berlin, 1905.

⁸ Ibid. Citirano prema: S. Ivšić, *Jezik Hrvata kajkavaca*, Ljetopis JAZU, 48, 54, Zagreb, 1936.

⁹ F. Ramovš, *Slovenački književni jezik*, Narodna enciklopedija, IV, 194, Zagreb, 1929.

¹⁰ A. Belić, *Kajkavski dijalekt*, Narodna enciklopedija, II, 212, Zagreb.

terije po kojima se određuju srodničke veze, više po nekom instinktu odbijali misao da bi njihov jezik bio jedan sa slovenskim...¹¹

Temeljeći se isključivo na jezičnim razlozima, a polazeći od Ivšićevih istraživanja, osobito akcenatskih, Z. Junković je utvrdio: »K(ajkavski) d(ijalekat) nije mogao nastati stapanjem različitih dijalekata, jer svi akcenatski tipovi ukazuju na zajedničko podrijetlo; on se nije mogao razviti iz slovenske zajednice, jer se njegova akcentuacija ne svodi na staru slovensku.«¹²

O kajkavskom narječju napisane su i prije i poslije iznijetih mišljenja brojne rasprave, objavljeni su mnogi književni i drugi prilozi. Preko kajkavskoga dijela Hrvata sve se to danas smatra kao hrvatska kulturna i jezična svojina. Zato je M. Hraste u svoju bibliografiju radova iz hrvatsko-srpske dijalektologije uvrstio i sve što je pisano o kajkavskom ili na kajkavskom narječju.¹³ Osnovni podaci o glavnim djelima staroga hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika od 16. do 19. st. (do hrvatskoga narodnog preporoda) sadržani su u Kombolovoj Povijesti hrvatske književnosti,¹⁴ a posebno o staroj kajkavskoj leksikografiji u Musulinovoj rasprava *Hrvatska i srpska leksikografija*¹⁵ i u prilogu dra V. Putanca *Leksikografija kod Hrvata, Srba i Crnogoraca*.¹⁶

Već sama činjenica što je kajkavsko narječje služilo oko tri stoljeća kao temelj za književni jezik jednoga dijela Hrvata, i to onoga koji je kroz stoljeća bio jezgra hrvatske države, tzv. Banske ili Civilne Hrvatske, morala je biti najočitiiji dokaz da je taj književni jezik hrvatski. Kajkavski su ga Hrvati držali za svoj jezik, a što on kao dio hrvatskog jezika nije ušao u ARj, više je razlog u izvanjezičnim ustupcima određenim društveno-političkim pogledima nego u uvjerenosti prvoga urednika ARj da tamo ne pripada. Bilo je, međutim, već i tada uglednih slavista koji se nisu slagali s Daničićem zbog takva postupka s kajkavskim narječjem.

Kad je Daničić izdao *Ogled* za ARj i u njemu pozvao »svakoga, komu dođe u ruke a može ili sudom ili savjetom pomoći da rječnik bude bolji da ne bi ustegao svoje pomoći« (str. I), između ostalih javio se i ruski

¹¹ S. Ivšić, *Jezik Hrvata kajkavaca*, Ljetopis JAZU, 48, 57 (1936). U tom se Ivšićevu radu pitanje opisuju sva gledišta o hrvatskom kajkavskom narječju i donosi potrebna dokumentacija, pa je zato ovdje upozoreno samo na najbitnije i s jedinim ciljem da se obrazloži zašto kajkavsko narječje nije ušlo jednakopravno u ARj kao štokavsko i donekle čakavsko.

¹² Zvonimir Junković, *Jezik Antuna Vramca (dijakronijska rasprava iz kajkavske dijalektologije)*, Rad 363, Zagreb, 1972.

¹³ Mate Hraste, *Bibliografija radova iz dijalektologije, antroponimije, toponimije i hidronimije na području hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Hrvatski dijalektološki zbornik, I, 387 - 479, Zagreb, 1956.

¹⁴ Mihovil Kombol, *Povijest hrvatske književnosti do narodnog preporoda*, II izdanje, Matice hrvatska, Zagreb, 1961 (str. 1 - 482).

¹⁵ Stjepan Musulin, *Filologija*, JAZU, 2, str. 41 - 63, Zagreb, 1959.

¹⁶ V(alentin) P(utanec), *Enciklopedija Jugoslavije*, sv. V, 503 - 508, Zagreb, 1962. Uspor. još: V(alentin) P(utanec) i K(runo) K(rstić), *Bibliografski pregled hrvatsko-srpske leksikografije*, *ibid.* 508 - 511.

slavist I. Sreznevski¹⁷ i uz druge napomene spomenuo i to da bi se u rječniku trebalo obazreti i na dijalekte, ne isključujući ni kajkavski.¹⁸

Pošto je Akademija primila i objavila (u *Radu JAZU*, br. 45) *Glasove na Ogled*, na sjednici od 17. svibnja 1879. godine je u ondašnjem razredu filologijsko-historijskom zaključeno da se Daničiću »ostave posvema slobodne ruke«¹⁹ kako će obrađivati ARj. Njegovoj je odluci prepušteno i to »hoće li ili neće od priopćenih stručnjačkih mišljenja što prihvatiti«.²⁰ Daničić je uglavnom u svemu ostao pri stavu kako ga je izložio u *Ogledu*, pa i u pitanju kajkavskoga narječja. »Govor dakle kajkavski neće ući u rječnik; ali da ne bude sasvim isključen, uzimat će se riječi iz Bjelostjenčeva i Jambrešićeva rječnika . . .«.²¹

Zanemarivanje kajkavskoga narječja, upravo hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika, trajno se osjećalo kao veliki propust ARj. Zato je Leksikografski odbor Akademije²² na sjednici od 11. siječnja 1936. godine zaključio »da se u Rječniku hrvatskoga ili srpskoga jezika počevši od slova R, koje će skoro doći na red, unosi više kajkavske građe, i to ne samo iz rječnika nego također iz najglavnijih djela (Vramec, Habelić, Pergošić i dr.)«²³ Taj je zaključak Leksikografskog odbora preinačen već na sjednici Historičko-filologičkog razreda Akademije održanoj 2. travnja 1936. godine uz obrazloženje da »bi se unošenjem kajkavske građe

¹⁷ Osim I. Sreznevskoga, svoje su napomene na »Ogled« poslali još F. Miklošič, A. Veber i S. Novaković. Njihova su pisma objavljena u *Radu JAZU*, 45, 1878. Na »Ogled« se osvrnuo i V. Jagić, ali on svoje napomene nije poslao Akademiji, nego ih je objavio u svojem Arhivu (III, 733).

¹⁸ „Едва ли желательно допущение в этом отношении какого - нибудь ограничения по какому бы то ни было местному наречию между прочим и по кайкавскому“. *Glasovi o »Ogledu Rječnika«*, Pismo Izmaila Sreznevskoga na predsjednika akademije, *Rad JAZU*, 45, 159 - 161, Zagreb, 1878.

¹⁹ Sjednici su prisustvovali: predstojnik dr. F. Rački, članovi razreda: A. Pavić, dr. L. Geitler i dr. P. Matković. Evo u cijelosti izvještaja s te sjednice: »Predstojnik upita članove razreda za mnijenje o osnovi akademičkoga rječnika, koja se iz štampanoga »Ogleda« razbire, i o kojoj su neki akademici u knj. XLV »Rada« svoje misli očitovali. Pošto redakcija rječnika napreduje, te imade nade, da će već buduće godine doći prva svezka u tisak, i sam urednik želi već sada čuti mnijenje akademije o radu njegovu. Zaključeno bi jednoglasno, da se redaktoru Gjuri Daničiću, obzirom na njegovo tolikimi jezikoslovnimi djeli zasvjedočeno duboko poznavanje našega jezika i obzirom na prokušanu njegovu lexico-grafijsku vještinu, ostave posvema slobodne ruke u izrađivanju toga monumentalnoga djela; s toga da mu se također prepusti upotriebiti po volji opazke, koje su do sada glede »Ogleda« učinjene«. *Rad JAZU*, 49, 234, Zagreb, 1879.

²⁰ T. Maretić, c. d. 105.

²¹ T. Maretić u vezi s time piše: »Tom se slobodom posluži on u punoj mjeri i nastavi posao oko rječnika sasvim onako kako je obradio »Ogled« bez ikakva obzira na mnijenje Sreznevskoga, Vebera i Novakovića. Jedino što je od njih prihvatio bilo je to da je za rječnik dao ispisati jednu knjigu od onih koje je za to bio predložio Veber, a tri od onih što ih je predložio Novaković«. C. d. str. 106.

²² Taj je odbor, na prijedlog dra Stjepana Ivšića, osnovan na sjednici Historičko-filologičkoga razreda Akademije 5. prosinca 1935. sa zadatkom da prouči »pitanje daljeg obrađivanja Rječnika hrvatskoga ili srpskoga jezika« i da donese »potrebne odluke«. U odbor su izabrani: dr. T. Maretić, dr. D. Boranić, dr. S. Ivšić, V. Dukat i dr. F. Fancev. *Uspor. Ljetopis JAZU*, 49, str. 18, Zagreb, 1937.

²³ Toj su sjednici Historičko-filologičkog razreda prisustvovali akademici: dr. T. Maretić, dr. D. Boranić, dr. S. Ivšić, dr. F. Fancev; predsjednik dr. A. Bazala. *Ibid.*, str. 20.

iz literature počevši od slova R ... bitno mijenjala osnova 'Rječnika hrvatskoga ili srpskoga jezika'. Zato je na toj sjednici odlučeno »da Akademija izda Rječnik Kajkavskoga dijalekta kao zasebno djelo«. ²⁴ Iako je u tom času donijeta ta jedino ispravna odluka, kasniji su urednici i obrađivači bili svjesni da bez kajkavskoga narječja i sam naziv rječnika »hrvatskoga ili srpskoga jezika« nije adekvatan njegovu sadržaju. Bez kajkavskog narječja ARj je rječnik samo dijela (makar i većeg) »hrvatskoga ili srpskoga jezika«, tj. rječnik pretežno štokavskog i nešto u manjoj mjeri čakavskog narječja. Zbog toga je kasnije u izvore za ARj uvršten još i Habelićev kajkavski rječnik, ²⁵ a kad je u obnovljenoj Akademiji nastavljen rad na ARj (god. 1948), pod uredništvom S. Musulina, uvršteni su u ARj pored nekih novih štokavskih i čakavskih i neki kajkavski književni izvori, i to: Brezovački T., Matijaš Grabancijaš dijak; Škola Kristuševa kršćanskoga navuka obilno puna po P. Juraju Mulih; Pergošić I., *Tripartitum*; Vramec A., *Kronika* (1578). ²⁶ Ovo je polovično rješenje tek donekle ublažilo »kajkavski propust« u ARj, ali je s druge strane unijelo nesklad u rječnik, jer su kajkavske potvrde u nj ušle tek od 12. njegove knjige (kraj slova P). Kako su međutim u ARj od te knjige uvršteni i drugi izvori, a ne samo kajkavski, a nešto su novih izvora uvrštavali počevši od pojedinih slova i drugi urednici poslije Đ. Daničića, ²⁷ zamišljeno je da se izrade dopune ARj u kojima bi se iskoristile riječi i onih slova novoprihvaćenih izvora koje nisu mogle ući u ARj jer je dio rječnika s tim slovima već bio izdan. Osim toga, predviđa se da se u dopune ARj uvrste i neki sasvim novi izvori koji nisu do sada nikako u njemu obuhvaćeni. ²⁸ Kad bi se u dopunama ARj uz ostale izvore iskoristila i cjelokupna kajkavska književnost, te bi dopune bile:

– suviše nesrazmjerne rječniku, jer bi obasezale dobru trećinu čitava ARj,

– neujednačene, jer bi pretežno sadržavale kajkavske riječi i potvrde, među kojima bi se gotovo gubile nove riječi i potvrde ostalih izvora, a opet ni kajkavske ne bi bile homogene, jer bi bile protkane nekajkavskima,

– nepraktične, jer bi svaku riječ, značenje ili potvrdu štokavskih ili čakavskih izvora trebalo tražiti među mnoštvom kajkavskih, itd.

Zbog svega toga, dopune će se ARj izraditi samo na osnovi djela koja su već djelomično iskorištena u tom rječniku i nekih novih, što je u skladu s dosadašnjim intencijama u izradbi ARj, i skladno će upotpunjavati to veliko leksikografsko djelo. Kajkavski rječnik bit će, dakle,

²⁴ Ibid., str. 25.

²⁵ Uspor. ARj XII, sv. 3. i 4. Na žalost, u početku nisu uzimane redom sve riječi.

²⁶ Uspor. »Popis knjiga naknadno ispisanih i upotrebljenih za Rječnik«, na kraju XII knjige ARj.

²⁷ »Već je Maretić dao ispisati folklorni opis 'Trebarjevo' iz 3. i 6. knjige Zbornika za narodni život i običaje«. Uspor. Stjepan Musulin, *Spomenica JAZU*, 294.

²⁸ U Institutu za jezik JAZU određeni su novi izvori i već je poodmaklo ispisivanje građe za dopune ARj. Ispor.: S. Pavešić i Z. Reizer, *Nove crtice o Rječniku, Ljetopis JAZU*, 70, 423 – 430, Zagreb, 1965.

zasebno, homogeno leksikografsko djelo, ali će s ARj činiti cjelinu jer će tek nakon njegove izradbe hrvatski jezik dobiti zaokruženu leksikografsku sliku.

II

Rječnik hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika krupan je leksikografski pothvat. Imat će ne samo izuzetnu i mnogostranu znanstvenu vrijednost nego će biti i hrvatsko nacionalno djelo najvećega kulturnoga značenja i domašaja. Ti su, vjerojatno, razlozi i potakli neke naše najistaknutije kulturne i javne radnike (akademici M. Krleža i A. Augustinčić) da ponovo pokrenu pitanje o izradbi kajkavskog rječnika.

Rječnik hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika treba da bude odraz jezika kajkavskih izvora od 16. do polovine 19. stoljeća (do hrvatskog narodnog preporoda, odnosno do prihvaćanja štokavštine kao književnog jezika i u užoj Hrvatskoj) i novije kajkavske književnosti 20. stoljeća.

Starija kajkavska književnost obuhvaća izvore od 16. st., tj. od vremena kada je katolička crkva pod općim geslom vjerske obnove poduzela djelotvornije mjere na suzbijanju utjecaja nove vjere (protestantizma) i na očuvanju svojih prijašnjih pozicija.

Ima i prije toga vremena značajnih kajkavskih zapisa, ali je tek od 16. st. kajkavsko narječje steklo položaj i ugled književnog jezika.

Već u 17. st. kajkavski je književni jezik veoma bujan, funkcionalan i ujednačen, s brojnim književnim izvorima, a u 18. st. taj jezik doživljava svoj »zlatni vijek«, s mnoštvom izvora najrazličitijega sadržaja i s najraznovrsnijom namjenom. Plodno se razdoblje kajkavskog književnog jezika nastavlja i u 19. st., ali u tom stoljeću dolazi i do naglog i neorganiskog prekida kajkavske književne tradicije. Nakon Gajeve reforme i prihvaćanja štokavštine za književni jezik čitave Hrvatske još se samo nekoliko desetoljeća, i to sporadički, javljaju i neki kajkavski pisci, među kojima su bili najuporniji Mikloučić i Kristijanović. Otada je kajkavski književni jezik prestao vršiti funkciju općega književnog jezika Hrvata kajkavaca.

Novija kajkavska književnost obuhvaća izvore 20. st., kada dolazi do svojevrsnog obnavljanja kajkavskoga književnog jezika, ali sada pretežno samo kao poetskog jezika jedne hrvatske pokrajinske književnosti. U izvore za KRj ušla su izrazitija djela te književnosti, pisana (uglavnom i objavljena) do drugog svjetskog rata (do god. 1941). Ratna i poratna kajkavska književnost više je nego prethodna pisana mjesnim govorima i dijalektima, pa nije uključena u izvore za Rječnik hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika. To je već u pravom smislu dijalekatska književnost, pa je i njezin jezik, uključujući i leksik, u tješnjoj vezi s dijalektološkim metodama proučavanja nego jezik prijašnjih razdoblja kajkavske književnosti.

Od dijalekatske su kajkavske književnosti prihvaćene kao izvor za KRj samo kajkavske pjesme Ivana Gorana Kovačića, i to zato:

- a) što su pretežnim dijelom i nastale prije god. 1941,
- b) što sadržajno i leksički unose u kajkavski rječnički fond osobine jedne kajkavske regije koja je sve do pojave kajkavskih pjesama I. G. Kovačića ostala po strani glavnih jezičnih i kulturnih zbivanja među kajkavskim Hrvatima i
- c) zbog izuzetnoga značenja u novijoj hrvatskoj kulturno-političkoj povijesti i književnosti samoga pjesnika Gorana, koji je, eto, i među piscima izvora KRj stvarno i simbolički poslužio kao kamen međaš.

III

Kako će KRj skupa s ARj činiti cjelinu. jer će tek nakon izradbe KRj hrvatski jezik dobiti zaokruženu leksikografsku sliku, i sama se obradba KRj u potrebitoj mjeri prilagođuje obradbi ARj. Posebno se nastoji za tim da u obradbi KRj dođu do izražaja suvremeni pogledi na jezik i leksikografiju i osobito da obradba bude što ujednačenija. Načela su obradbe opisana u *Uputama za obrađivanje*. Sve do sada nismo ni u jednom velikom leksikografskom pothvatu imali unaprijed tako razrađenu zamisao obrađivanja, sa svom potrebitom dokumentacijom, pa se treba nadati da će se u KRj izbjeći barem neki nedostaci koji su npr. otežavali rad na ARj i osobito se loše odrazili u radu na *Rječniku hrvatskosrpskoga književnog jezika* Matice hrvatske i Matice srpske, što je konačno uzrokovalo da je Matica hrvatska morala obustaviti rad na tom rječniku.

Za KRj prikupljeno je preko 700.000 leksikografskih jedinica (kartotečnih listića) iz 441 kajkavskog izvora (360 objavljenih i 38 rukopisnih izvora iz starije kajkavske književnosti i 43 izvora iz kajkavske književnosti 20. st.) s oko 2500 autorskih araka teksta.

Poduzevši pripreme za izradu KRj, Institut se suočio s nizom tehničkih i stručnih problema.

Prvo je trebalo izraditi popis izvora. Taj posao nije bio nimalo jednostavan niti je mogao biti brzo završen, jer nije postojala bibliografija kajkavske književnosti, pa je rad trebalo početi gotovo od samoga početka. Za identificiranje velikoga broja kajkavskih izvora, koji nisu zabilježeni u osnovnim priručnicima ili su zabilježeni s nepotpunim

²⁹ Pregled statističkih podataka o pregledanju kartoteka za utvrđivanje kajkavskih izvora:

- a) Za utvrđivanje kajkavskih *tiskanih* izvora pregledane su ove kartoteke:
 - 1) Stručni katalog kajkavske književnosti u NSB, oko 550 kartotečnih listića ili kartica;
 - 2) Stručni katalog kajkavske književnosti u Biblioteci JAZU, oko 150 bibliografskih jedinica;
 - 3) Citav katalog Metropolitanske knjižnice (jer nema posebnog stručnog kataloga za kajkavsku književnost), ukupno preko 30.000 bibliografskih jedinica;
 - 4) Katalog rijetkih knjiga u trezoru NSB, oko 455 bibliografskih jedinica.
- b) Za utvrđivanje kajkavskih *rukopisnih* izvora pregledano je:
 - 1) u NSB oko 8.000 bibliografskih jedinica;

podacima, trebalo je pregledati preko 45.000 bibliografskih jedinica²⁹ u bibliotekama i arhivima, a za upotpunjavanje bibliografskih podataka trebalo je pročitati i niz studija i druge pomoćne literature.

Najveći broj bibliografskih jedinica određen je pregledavajući kataloge NSB, Biblioteke JAZU i Metropolitane. Zahvaljujući susretljivosti osoblja tih biblioteka, posao je odmicao bez većih smetnji.

Drugi je, ne manje složen, posao bio prikupljanje samih izvora za biranje i ispisivanje rječničke građe. I izvori su u najvećem broju pronađeni u spomenutim bibliotekama, ali je trebalo tragati i drugdje. Obiđene su biblioteke nekih samostana i župnih ureda na kajkavskom području (npr. Župni ured u Odri i u Vugrovcu, Franjevački samostan i Nadbiskupski duhovni stol na Kaptolu u Zagrebu) gdje je pronađeno dvadesetak izvora. Na pismeno traženje Instituta nešto su izvora posudili Franjevački samostan u Koprivnici, Kolegij družbe Isusove na Jordanovcu u Zagrebu i Franjevački samostan u Virovatici. Nekoliko je izvora dobiveno i od privatnih osoba (od V. Žganca i T. Prpića). Nešto je izvora Institut kupio od privatnih osoba ili u antikvarijatima, a znatan je broj izvora Institut dao presnimiti. To je bilo potrebno učiniti osobito zbog toga što je najveći dio kajkavskih izvora u javnim bibliotekama proglašen rijetkim knjigama (rara), nalaze se u trezorima i ne može se posuđivati izvan matičnih biblioteka. Zato će se snimanje izvora morati i dalje nastaviti, jer se pri obradi KRj mora često zagledati i u sam izvor.

Birajući izvore za KRj nije se težilo niti se moglo težiti za tim da se obuhvati sve što je napisano na kajkavskom, ali se nastojao obuhvatiti dovoljno reprezentativni fond izvora iz svih razdoblja i krajeva i iz svih područja materijalne i duhovne kulture, koliko su obuhvaćeni u pisanoj kajkavskoj riječi. Uzeto je i nekoliko izvora, s prorijedenim izborom riječi, koji nisu strogo kajkavski (npr. Vitezović, Zrinski, itd.).

Institut za jezik JAZU ima evidenciju o svim navedenim podacima, između ostalog ima i evidenciju o broju kartotečnih listića iz svakog izvora KRj. Riječi se iz izvora nisu ispisivale podjednako gusto, nego prema ocjeni o leksičkoj vrijednosti i sadržaju svakog pojedinog izvora. Da ipak ne bi što bitno izostalo, iz najreprezentativnijih su kajkavskih djela najprije ispisane sve riječi s prvih deset strana, i to svaki put kad se nalaze u tom dijelu teksta, a nakon prvih deset strana riječi su ispisivane prorijedenije, uglavnom prema kriteriju da se obuhvati svaka nova riječ koja nije bila potvrđena u prvih deset strana. Vodilo se računa i o tome da budu zastupljeni i svi potvrđeni oblici ispisanih riječi, pa sva značenja i sve potvrde u rečenici. Tako pripremljena kartoteka KRj u velikoj mjeri omogućava da se u rječniku obuhvate svi jezični podaci o svakoj potvrđenoj riječi i da KRj doista bude vjeran odraz rječnika i jezika kajkavske književnosti.

2) u Arhivu JAZU oko 2500 bibliografskih jedinica;

3) u Metropolitanskoj knjižnici oko 340 bibliografskih jedinica;

c) Za utvrđivanje izvora *kajkavske književnosti 20. st.* pregledano je u stručnom katalogu NSB oko 4550 bibliografskih jedinica.

IV

Bibliografija izvora obuhvaća one kajkavske tekstove iz kojih je birana građa za KRj. Iako se tih izvora nakupilo ravno 441, koji broj daleko premašuje sve dosadašnje popise bilo u kojem priručniku ili raspravi o kajkavskoj književnosti, ipak tim brojem nije ni približno obuhvaćeno sve ono što se može svesti pod pojam izvora kajkavske književnosti, a pogotovu ne pod opći pojam izvora hrvatske kajkavske pisane riječi.

Za potrebe KRj nužno je bilo vršiti izbor, ali takav da se odabranim izvorima obuhvate sva razdoblja i sve vrste sadržaja tekstova, sa svrhom da se prikupi što obimniji i istovremeno što raznovrsniji leksički kajkavski inventar, tj. takav leksički inventar koji obuhvaća sva područja života, duhovna i materijalna. Zato među izvorima ima svakovrsnih tekstova: nabožno-duhovnih, etičko-didaktičkih, literarno-poetskih, gramatičko-lingvističkih, leksikografskih, popularno-znanstvenih, prosvjetarskih, gospodarskih raznih struka i djelatnosti, političkih i administrativnih... sve do oglasa, korespondencije, publicistike. S obzirom na kriterije kako su birani izvori, malo je vjerojatno da bi se u proširenijem izboru izvora pronašao znatniji broj novih riječi koje nikako nisu sadržane u prihvaćenim izvorima.

Bibliografski podaci o izvorima odnose se upravo i samo na ona izdanja i na one primjerkice kojima se Institut služio u biranju leksičke građe za KRj. Kako su poneka izdanja i poneki primjerci krnji ili s nekompletnim bibliografskim podacima, često se trebalo osloniti i na zapise i podatke naknadno, drugom rukom, unesene u izvor; gdjekad je trebalo, na temelju grafije i drugih vanjskih obilježja, čak rekonstruirati pokoji bibliografski podatak. To je rađeno samo toliko koliko je bilo potrebno da se određeni izvor može identificirati, dakle bez pretenzije priređivača ove bibliografije da ona zamijeni opću kajkavsku bibliografiju. Bibliografija izvora KRj i opća kajkavska bibliografija dva su različita pothvata, s različitim svrhama i s drukčijim metodologijama, pa vrijednost i upotrebljivost jedne od tih bibliografija ne treba procjenjivati s gledišta vrijednosti i upotrebljivosti one druge.

Kratice izvora zamjenjuju u tekstu KRj pun bibliografski podatak o izvoru. Glavni je cilj u određivanju oblika kratica bio da one budu međusobno razlikovne. Težilo se i za sustavnošću u određivanju oblika kratica, ali se ta sustavnost mogla postići samo do određene mjere. Sustavnost je, naime, morala biti podređena načelu praktičnosti. Prema tom načelu oblik se kratice podređivao dvama zahtjevima: kratkoći i razumljivosti.

Zahtjevu se za kratkoćom udovoljavalo do one mjere do koje nije bio znatnije narušen drugi zahtjev, za KRj važniji. Drugim se zahtjevom, zahtjevom za razumljivošću, išlo za tim da se bez neprekidnog zagledavanja u bibliografiju izvora može lako, na temelju same kratica, odrediti o kojem je izvoru riječ. Cilj je priređivača postignut i onda ako prema kratici budu prepoznatljivi barem poznatiji izvori, s većim brojem riječi i s češćim potvrdama u tekstu KRj.